

այն էլ խիստ արդիւնաւոր կերպով. այնպէս որ նոցա Վովկ. ոտ դրած օրից հազիւ անցել էր 10 տարի և դպրոց. վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդ կարճ ժամանակամիջոցում թէ արական և թէ իգական սեռի դպրոց յաճախողների թիւը եռապատկուել էր—այնպէս որ երկու սեռից կրթւողների թիւը 55,084-ի էր հասնում, որի համար տարեկան ծախսուում էր 818,625 ռ. 90 կոպ.:

1877-ին վրայ է հասնում ուս.—թրքական պատերազմը և կանգ է առնում լուսաւորութեան գործի յառաջագիմութիւնը, այլ և շատ տեղեր խանգարուում ու փակուում են դպրոցները. պատերազմին հետևում է լեռնականների ապրտամբութիւնը, որը դարձեալ առիթ է դառնում մի քանի դպրոցների փակման, ինչպէս Նուխում, Զաքատալում և ընդ թուր ձեռք առնելիք միջոցները առ ժամանակ դադարում են, մանաւանդ գանձարանն էլ չէր կարող իւր նպաստը հասցնել կանոնաւոր:

Պատերազմից յետոյ վարչութեան յատուկ ջանքով ոչ միայն փակուած դպրոցները բացուեցան, այլ և դպրոցական գործը աւելի սկսեց արագ առաջ գնալ. գլխաւորապէս ջանքեր եղան Վովկասում գրտնուած ուսումնարանները դպրոցների հօգաւարձութեան տեսչութեան ենթարկել և վերջացնելով մէջտեղից մասնաւոր բնաւորութիւն ու ծրագիր ունեցող ուս. հիմնարկութիւնները, բոլորը որոշ կարգի դրպրոցների վերածուեցան: Վերջին 1895-ի Վովկ. դրպրոցների վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ նա մի քայլ ևս արել է յառաջագիմութեան գործում: 1885-ին բոլոր դպրոցների թիւը եղել է 1,018, ծառայողների 3,898, ծախս 2,350,378 ռ. իսկ աշակերտաց թիւը 66,119. իսկ եթէ տարբեր գաւառութեանց և մասնաւոր դպրոցներում սովորողների թիւն էլ վերան աւելացնենք՝ կունենանք 99,109. 1895-ին պետական դպրոցների թիւը հասնում է 1,297. մինչ ծախսը տարեկան 3,466,883 ռ. և ուսանողաց թիւը 91,692. եթէ ոչ պետական դպրոցներն էլ առնելու լինենք՝ ուսանողաց թիւը կհասնի 149,973 հօգու. (սորա մէջ պիտի հաշուել և 16,066 ուսանողներ Հայոց եկեղեցական—ծխական ուսումնարաններից):

Այժմ եթէ մի հայեացք ձգենք 100 ամառայ Վովկ. դպրոցական կեանքի վերայ, կտեսնենք, որ նա տարեց տարի յառաջագիմել է, որքան որ ներել են տեղական հանգամանքները. 10,000 բուրլուց ծախսը բարձրացել է 3,466,883 բուրլու. դպրոցում՝ սկզբում 10 աշակերտ չի գտնուել, յետոյ ուսանողաց թիւը հասել է 141,973-ի. անշուշտ սրանք շօշափելի յառաջագիմական քայլեր են, բայց եթէ համեմատենք Վովկասի կրթական կան գործը ուրիշ երկրների հետ, նա մեծ զրօհ հաւասար մի բան կերևի. օր. Ամերիկայում 1000

մարդուն գալիս է 208 ժող. դպրոց. աշակերտ. Անգ. 161. Գաղղիայում՝ 146. Եւրոպ. Ռուս. 30. իսկ Վովկասում միայն 8, Ամերիկայում կրթութեան գործին մարդագլուխ ծախսուում է 4 ռ. 65 կ. Անգ. 3 ռ. Գաղղիայում 2. իսկ Վովկ. 14 կոպէկ, Ռւրեմն ինչ զարմանք, որ դեռ Վովկ. ժողովուրդը խորին խաւարով ծածկուած, ոչ միայն չի կարողանում արդիւնաւորել և շահագործել երկրի անհատնում հարստութիւնն ու բարիքը, այլ և մեծամասնութիւնը յետին աղքատութեան մատնուած, զոհ ամեն տեսակ պատահարների, հազիւ կաղողանում է իւր օրական հացը հայթայթել. իսկ նորա հարստութիւնը օտարն է վայելում, Վերջացնում ենք մեր խօսքը ամառութիւնի բառերով. «Վովկասին պէտք է դպրոց, առանց որոյ անկարելի է ոչ կուլտուրա և ոչ արդիւնաւորութիւն»:

Ս. Յ.

ՕԳԻ ՄԱՔՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ *

Գալիս է ամառը և բերում է շատ շատ բարեաց հետ միասին և ոչ քիչ չարիքների, որոնց մէջ եթէ ոչ ամենաառաջին, զոհէ առաջին տեղերից մինը պէտք է տանք փոշուն, որով այնքան կարող էին պարծենալ մեր զիւղերն ու քաղաքները:

Յիրաւի միշտ մարդ՝ աչքն ու բերանը բռնած՝ ման է գալիս օրուայ որոշ ժամանակներին, երբ քամին մրկում է օդը և փոշու ամպերը ոլորապտոյտ դրօսնում են փողոցների երկարութեամբ, երբեմն անցորդին ոտից զլուխ ներկում և երբեմն էլ ճանապարհից շեղուելով՝ դռնից և պատուհանից ներս մտնում տուն:

Բայց առողջապահների հետազօտութիւններից երևում է, որ մենք շատ քիչ պիտի վախենանք փողոցի այդ կատաղի թշնամուց, քան մեր տան սենեակների հեղաբարոյ անտեսանելի մանր բարեկամներից. վերջինների հասցրած վնասների ոչ չափը և ոչ տեսակները կարելի է մի առ մի թուել: Սենեակի փոշուն պիտի վերադրել մարդկային հիւանդութեանց պատճառներից 10-ից 9-ը:

* Զաղուած „Hedman“ շաքաթաթեթից:

Փոշին ներգործում է մարդու վերայ զանազան տեսակ. նա զրգռում է կաշին փակում է կաշու և թոքերի ծակափքները, ազդում է շնչառութեան գործարանների վերայ և օգնում է փոփոխական հիւանդութեանց տարածուելուն, այս վերջին տեսակէտից ամենավտանգաւորը պէտք է համարել կենսական կոչուած փոշին, որ նեխած մարմինների մասերիցն է, և կամ փնասակար բակտերիաներ ու նոցա սաղմերը:

Միայն մօտից ծանօթը կարող է երեւակայել թէ քանի՜ քանի՜ հազարաւոր մանր մոնր մարմիններ լողում են մեր սենեակի մաքուր կարծած օդի մէջ: Մէկ ու կէս մատնաչափ խորանարդ օդի մէջ 300,000 փոշու մանրամաղ մասնիկներ կարող են լողալ և դարձեալ օդը իւր թափանցկութիւնը չի կորցնի:

Որովհետեւ կենդանական փոշին ամենից փնասակարն է համարուել, ուստի ամենից շատ էլ նա է հետազօտուել: Մինչդեռ ձիւնապատ լեռների գագաթում կամ ծովկղրից որոշ հեռաւորութեան վերայ 10 խորանարդ մետր օդի մէջ հազիւ 5—6 բակտերիաներ են գտնւր քաղաքներում ու գիւղերում դրանց թիւը միլիարդների է հասնում, ուրեմն և ամեն տեսակ հիւանդութեանց իսկական գործարան դառնում:

Որքան երջանիկ պիտի համարենք գիւղացոյ թէ և նոքա կիղիչ արեգակի տակ ծանր աշխատանքով ամբողջ օրեր են անցկացնում դաշտերում, եթէ համեմատենք դաշտի օդը զանազան գործարաններում բանելու դատապարտուած ողորմելիների հետ: Մանաւանդ դժբաղդ պիտի համարել մետաղների ու հանքերի վերայ աշխատողներին, որովհետեւ այստեղ 100-ից 80-ը վաղաժամ և ոչ իրենց բնական մահով են մեռնում: չլիշենք և այն, որ այդ մարդիկը ենթակայ են այնպիսի սուր ցաւերի, որի մասին դադափար անգամ չենք կարող կազմել: Դաշտում աշխատող գիւղացին քիչ չափով չէ շարժում սենեակում նստական պարապմունքի տէր անձանց նախանձը, եթէ վերջինները մի րոպէ տեսնին, թէ ինչպէս ապականուած է այն օդը, որի մէջ նոքա ստիպուած են ժամերով նստել ու աշ-

խատել: Աննկատելի կերպով այդ անտեսանելի և մշտաշարժ կենդանական փոշին թափանցում է թոքի բոլոր ծակերը, բռնում ու արգելում ազատ շնչառութիւնը. իսկ այդ բանին անտեղեակ մարդը ուրիշ տեղ է փրնտառում իւր կրծքի զանազան հիւանդութիւնների պատճառը:

Այս կողմից բազմաթիւ անդամներով, բայց քիչ սենեակներով տան տէրը ամենից աւելի թող վախենայ փոշու հասցրած աղէտներից:

Ապացուցուած է, որ բոլոր միւս պայմաններում բնակչաց թուի կրկնապատկումը քառապատիկ մահուան պատճառ է դառնում: Եւ այս տոկոսը տալիս են ոչ թէ բանտերում ապրողները կամ աղքատները, այլ և այն հարուստները, որոնք քիչ են ուշք դարձնում այս կէտի վերայ, ախորժակի պակասութիւն, կենսական ոյժերի անկումն, շարունակ կրկնուող հիւանդութիւններ, զանդապութիւն շարժումների հաստատ ապացոյցներ են օդի մէջ լողացող փնասակար փոշիների:

Աչքի առաջ պիտի ունենանք, որ սենեակի օդի մաքրութիւնը շատ բանում կախումն ունի և բնակողից. առողջ մարդը սովորական պայմաններում աւելի քիչ է ապականում օդը, քան հիւանդը, շորերի և մարմնի մաքրութիւն, յաճախ լուացումն ոտների, քրտնած մասերի յատուկ խնամք, սպիտակեղէնի շուտ շուտ փոփոխութիւն ամենակարեւոր միջոցներ են օդի մաքրութեան համար. հարկ է սրա վրայ աւելացնել տան, սենեակների, կահարասեաց մաքրութեան և յատուկ լաւ օդանցքների պահանջը: Հարկաւ ոչ ոքի անյայտ չէ, որ տան օդը մաքրուում է նախ դռների ու պատուհանների, պատերի և առաստաղի միջոցներով, որից երեւում է, թէ որքան անհրաժեշտ է յատուկ ուշք դարձնել ոչ միայն տան յարմարաւոր շինութեան, այլ և նիւթի ընտրութեան վերայ: Ապացուցուած է, որ տան ներկած պատերը արգելում են օդի ներս թափանցելուն, պակաս արդելք չէ և թղթէ պատառ, ամենից առողջապահական համարուում է տան պատերը պարզապէս դաժով ծածկելը:

Բայց օդը մաքուր պահելու հոգատարու-

Թիւնը շատ և շատ յառաջ է գնացել, արուեստագիտութիւնը կատարելագործութեան է հասցրել օդանոցների կազմութիւնը. այնպէս որ այդ կողմից կարելի էր գաղափարական բնակարան շինել: Բայց ի դուր էր յուսալ թէ այդպիսի բնակարանի մէջ մաքրութիւնը կարելի կըլինէր գաղափարական հասցընել: Լաւ օդափոխութիւնը ինչպէս լաւ, այնպէս էլ վատ, ապականուած օդը կարող է ներս ընդունել, նայելով՝ թէ տան շրջապատը ինչ տեսակ օդով է բռնուած:

Տան ներքին յարկերը, մառանատունը, շրջապատի աղքատ ու կեղտոտ խրճիթները այնպիսի պայմաններ են, որ մաքուր օդ փնտրողը ամենից առաջ նրանց վերայ ուշք պիտի դարձնի. բայց որոց վերայ զժրադառար հարուստ եսասէրները շատ քիչ ուշք են դարձնում:

Այստեղ դարձեալ հարկաւոր է լինում կրկնել այն մեծ առողջապահական սկզբունքը, թէ մինչև որ քո շրջապատը առողջութեան պայմաններից զուրկ է, դու անձեռնհաս ես քո անձնական առողջութիւնը լիովին վայելել:

Ուրեմն անձնական շահը պիտի դրդի հարուստ դասակարգի ներկայացուցիչներին, որ հոգս քաշեն լաւացնելու այն հողը, որի վերայ հիմնուել է զիւղը կամ քաղաքը. նոյնպէս բնակարանների պարտեզների և այլ պայմանների վրայ: Մեծատունը ինչպիսի առողջապահական պայմանների մէջ էլ ապրելու լինի, որքան էլ գաղափարական կատարելութեան հասցրած լինի տան ներքին պայմանները, քանի որ տան շուրջը, դուրսը հողը, ջուրը և պայմանները հակառողջական են, նա չի կարող մաքուր օդ վայելել: Բիչ բան չեն նշանակում այս կողմից ընդարձակ պարտեզներն և ծառաստանները, որով շրջապատում են սովորաբար բնակարանները, և ինչ խօսք, որ ամեն անձն յատուկ ուշք պիտի դարձնի բուսականութեան բազմացնելու վրայ. սակայն եթէ բարձրաբերձ լեռները չեն կարող բոլորովին արգելել օդի հաղորդակցութիւնը, ո՛ւր կըմնան այն մեր վերոյիշեալ միջոցները: Գուցէ ընթերցողը կարդալուց յետոյ կանգ առնի և հարցնի «ուրեմն... կը պատասխանենք, նախ՝ քեզ համար այնքան

թանկագին լինի աննեակիդ օդի մաքրութիւնը, որքան քո առողջութիւնը:

Երկրորդ՝ հէնց դրա համար էլ անձի, շորերի, սենեակի ևլն կահարասեաց մաքրութիւնը ոչ թէ աւելորդ զարդ, այլ անհրաժեշտ պահանջ համարի:

Երրորդ՝ մի՛ կարծեր թէ միակ քեզ վերայ մտածելով կատարեալ առողջապահական պայմաններ կարող ես ստեղծել:

Չորրորդ՝ եթէ անհրաժեշտ չէ, սիրել աւելի բաց օդում շրջել ու գործել քան սենեակում փակուած քնած ու թմրութեամբ ժամերդ հաշուել:

Հինգերորդ՝ եթէ մարդասիրութիւնը քեզ չի դրդում խեղճերի վիճակի վերայ մտածել, զոնէ քո անձնական առողջութիւնդ թող մղի քեզ անկարների վիճակը բարւոքել:

Սրանցով հարկաւ դու բոլորովին զերծ չես մնալ հիւանդութեանց դէպքերից, բայց հաւատացիր, որ պատճառներից ամենամեծի առաջն առել ես: Այս հանգամանքը մեր աչքում աւելի զին կը ստանայ, եթէ ուշ դարձնենք, թէ որչափ անմատչելի է մեզ համար փոշոտ օդի աղդեցութեան հետեանքը ուղղակի նկատել սովորական կեանքում ուրեմն և որչափ քիչ զգուշութիւններ ենք ձեռք առնում այդ կողմից մեզ ապահովելու համար: Յրտի, կերակրի, վատ եղանակների ևլն աղդեցութիւնը իսկոյն նկատելի է, և մենք աւելի արթուն ենք դրանց դէմը առնելու համար: Մենք աւելի յօժար ենք մի ժամանակ ծարաւ մնալ, քան հին պղտոր ու կասկածելի յատկութիւն ունեցող ջուրը խմել, որովհետեւ մենք աչքով տեսնում ենք, սակայն ամբողջ ժամանակ դասարանում 30—40 աշակերտաց շնչառութեամբ ապականուած օդը շատ ուսուցիչներ հոգս չեն քաշում մաքրել դասամիջոցներին. նոյնը կարելի էր ասել ամեն մի անհատի համար, որոնց յանձնուած է մի որ և է բազմամարդ ժողովարանի վերահսկողութիւնը: Իսկ դրա հետեանքն այն բոլոր մեզ համար անըմբռնելի պատճառներից յառաջացած բազմակերպ հիւանդութիւններն են, որի մի ծայրում կարելի էր դնել մարմնի ընդհանուր թուլութիւն, իսկ միւսում թոքախտը:

Ս. Յ.